

РЕНТА ТА РЕНТООРІЄНТОВАНА ПОВЕДІНКА В СИСТЕМІ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

© 2017 ГУТОРОВ А. О.

УДК [334:631.1]:330.1

Гуторов А. О.

Рента та рентоорієнтована поведінка в системі інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки

Метою статті є удосконалення теоретико-методологічних засад ренти та рентоорієнтованої поведінки в системі інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки. Показано, що система економічних механізмів інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки включає один із важливіших і водночас найбільш суперечних елементів – рентоорієнтовану поведінку. Діалектична єдність рентних та інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки випливає з природи самої ренти, її взаємозв'язку з економічними відносинами та місця в системі аграрних відносин загалом. Емпірично підтверджено цю взаємозалежність на основі динаміки частот використання термінів «інтеграція» і «рента» та їхніх похідних у наукових працях із латинською і кириличною графікою. Розроблено таксономічну систему ренти в сучасній економічній парадигмі, узагальнено рентні засади розвитку інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки. Підтверджено, що стратегія пошуку ренти в умовах недосконалості державних і ринкових інститутів є непродуктивною на мікрорівні та деструктивною на макрорівні. Її наслідками є «голландська хвороба», надмірне нецільове витрачання коштів, низькі темпи економічного розвитку, деіндустріалізація і дезинтеграція. Продуктивна рентна орієнтація, навпаки, стимулює інноваційну діяльність, сприяє раціональному розподілу власності і ресурсів в економіці, підвищуючи рівень добробуту нації.

Ключові слова: рента, рентоорієнтована поведінка, інтеграція, інтеграційні відносини, аграрний сектор економіки.

Рис.: 5. **Формул:** 2. **Бібл.:** 17.

Гуторов Андрій Олександрович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (вул. Героїв Оборони, 10, Київ, 03680, Україна)

E-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com

УДК [334:631.1]:330.1

Гуторов А. А. Рента и рентоориентированное поведение в системе интеграционных отношений в аграрном секторе экономики

Целью статьи является усовершенствование теоретико-методологических основ ренты и рентоориентированного поведения в системе интеграционных отношений в аграрном секторе экономики. Показано, что система экономических механизмов интеграционных отношений в аграрном секторе экономики включает один из важнейших и в то же время наиболее противоречивых элементов – рентоориентированное поведение. Диалектическое единство рентных и интеграционных отношений в аграрном секторе экономики вытекает из природы самой ренты, ее взаимосвязи с экономическими отношениями и места в системе аграрных отношений в целом. Эта взаимозависимость эмпирически подтверждена на основе динамики частот использования терминов «интеграция» и «рента», а также их производных в научных трудах с латинской и кириллической графикой. Разработана таксономическая система ренты в современной экономической парадигме, обобщены рентные принципы развития интегрированных субъектов хозяйствования в аграрном секторе экономики. Подтверждено, что стратегия поиска ренты в условиях несовершенства государственных и рыночных институтов является непродуктивной на микроуровне и деструктивной – на макроуровне. Ее последствия – это «голландская болезнь», чрезмерное нецелевое расходование средств, низкие темпы экономического развития, деиндустриализация и дезинтеграция. Продуктивная рентная ориентация, наоборот, стимулирует инновационную деятельность, способствует рациональному распределению собственности и ресурсов в экономике, повышая уровень благосостояния народа.

Ключевые слова: рента, рентоориентированное поведение, интеграция, интеграционные отношения, аграрный сектор экономики.

Рис.: 5. **Формул:** 2. **Библ.:** 17.

Гуторов Андрей Александрович – кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (ул. Героев Обороны, 10, Киев, 03680, Украина)

E-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com

UDC [334:631.1]:330.1

Hutorov A. O. Rent and Rent Seeking Behavior in the System of Integration Relations in the Agrarian Sector of Economy

The aim of the article is to improve the theoretical and methodological basis of rental relations and rent seeking behavior in the system of integration relations in the agricultural sector of economy. It is shown that the system of economic mechanisms of integration relations in the agrarian sector of economy includes one of the most important and at the same time the most controversial elements – rent seeking behavior. The dialectical unity of rental and integration relations in the agricultural sector of economy follows from the nature of rent itself, its interconnection with economic relations as well as the place in the system of agrarian relations as a whole. This interdependence is empirically confirmed based on the dynamics of frequency of using the terms “integration” and “rent”, as well as their derivatives in scientific works with the Latin and Cyrillic script. The taxonomic system of rent in the modern economic paradigm is developed, rental principles of development of integrated business entities in the agricultural sector of economy are generalized. It is confirmed that the strategy of rent seeking under conditions of imperfection of state and market institutions is unproductive at the micro-level and destructive at the macro-level. Its consequences are the Dutch disease, excessive misuse of funds, low rates of economic development, deindustrialization and disintegration. A productive rent seeking, on the contrary, stimulates innovations, promotes rational distribution of property and resources in economy, raising the level of people's well-being.

Keywords: rent, rent seeking behavior, integration, integration relations, agrarian sector of economy.

Fig.: 5. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 17.

Hutorov Andrii O. – Candidate of Sciences (Economics), Senior Research Fellow, Candidate on Doctor Degree, National Science Centre «Institute of Agricultural Economy» (10 Heroiv Oborony Str., Kyiv, 03680, Ukraine)

E-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com

Вступ. Система економічних механізмів інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки включає один із важливіших і водночас найбільш суперечних елементів – рентоорієнтовану поведінку. Теоретичним базисом рентоорієнтованої поведінки є рента, проблему якої справедливо вважають однією з найскладніших в економічній теорії. Діалектична єдність рентних й інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки впливає з природи самої ренти, її взаємозв'язку з економічними відносинами і місця в системі аграрних відносин загалом. Так, з одного боку, рента є категорією виробництва, бере участь у процесах суспільного відтворення, а тому входить до підсистеми техніко-економічних відносин. З другого боку, рента є категорією обміну, має вартісний вимірник, а отже, тісно пов'язана з товарно-грошовими відносинами як підсистемою суспільно-економічних відносин. Враховуючи пп. 3.1.9 «Економіка і політика аграрних перетворень» і 3.1.28 «Інтеграційні чинники розвитку України» «Основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природних, технічних і гуманітарних наук національних академій наук України на 2014–2018 роки», схвалених рішенням Ради президентів академій наук України від 11.07.2014 р., обрана тема дослідження є актуальною і науково значущою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку теорії ренти у різний час присвятили свої праці класики економічної науки Ф. Кене, К. Маркс, А. Маршала, Дж. Міаль, В. Парето, В. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт, Й. Шумпетер та інші; у XX–XXI ст. її досліджували Б. Басхавер, А. Варламов, В. Голян, В. Гусаков, Б. Данилишин, М. Джалал, І. Загайтов, В. Заяць, Д. Лукманов, Д. Львов, В. Міщенко, І. Михасюк, О. Новоторов, П. Саблук, М. Хвесик, Ю. Яковець та ін. Рентоорієнтована поведінка агентів ринку від початку і донині перебувала у полі зору вірджинської школи суспільного вибору, зокрема: А. Алчіана, Дж. Б'юкенена, К. Коулінга, Е. Крюгер, А. Латкова, С. Мохаммада, Р. Позне-

ра, Г. Таллока, а також вітчизняних дослідників: О. Бородіної, С. Бурлуцького, С. Бурлуцької, В. Волошенко, Ю. Мирясова, О. Прутської, О. Шмаглій. Водночас проблема ренти та рентоорієнтованої поведінки в системі інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки залишається малодослідженою, що і обумовило вибір теми дослідження та його мету.

Метою статті є удосконалення теоретико-методологічних засад ренти та рентоорієнтованої поведінки в системі інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки.

Виклад основного матеріалу. Взаємозалежність інтеграційних і рентних відносин чітко простежується на основі динаміки частот використання термінів «інтеграція» і «рента» та їхніх похідних у наукових працях із латинською і кириличною графікою (рис. 1, 2). Джерелом інформації є дані проекту Google Books Ngram, що були оновлені компанією Google станом на 01.07.2012 р. Їхній аналіз чітко підтверджує етапність і послідовність розвитку наукової думки щодо інтеграції і ренти протягом 1800–2012 рр. У результаті використання розробленої нами комп'ютерної програми «Експертна система «Періодограми» (свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 64315 від 01.03.2016 р.) було встановлено, що терміни «інтеграція» і «рента» використовують періодично. Тривалість глобального періоду (з урахуванням лінійного тренду) для англійських джерел становить 89,8 і 73,7 року за методом періодограмного аналізу і 54 і 55 років – за методом Бюй-Балло. Для праць із кириличною графікою значення глобального періоду за методом періодограмного аналізу становить 89,3 і 85,1 року, за методом Бюй-Балло – 88 і 91 рік відповідно. Коефіцієнти множинної детермінації отриманих моделей коливаються у межах 0,492–0,743, самі моделі значущі за критерієм Фішера, а усі коефіцієнти – за t-критерієм Стьюдента при рівні довірчої імовірності 0,99. Отже, дані щодо періодичності є достовірними та статистично значущими.

Частота, частки одиниці

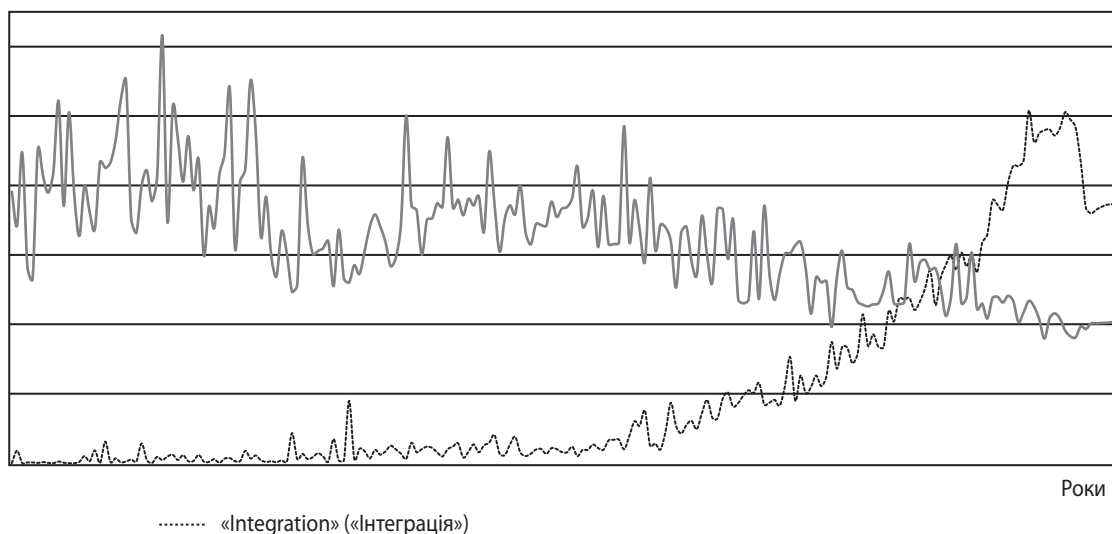

Рис. 1. Частота використання термінів «інтеграція» і «рента» та їхніх похідних в англійській науковій літературі в 1800–2012 рр.

Джерело: сформовано автором за даними проекту Google Books Ngram для корпусу англійської мови станом на 01.07.2012 р.

Частота, частки одиниці

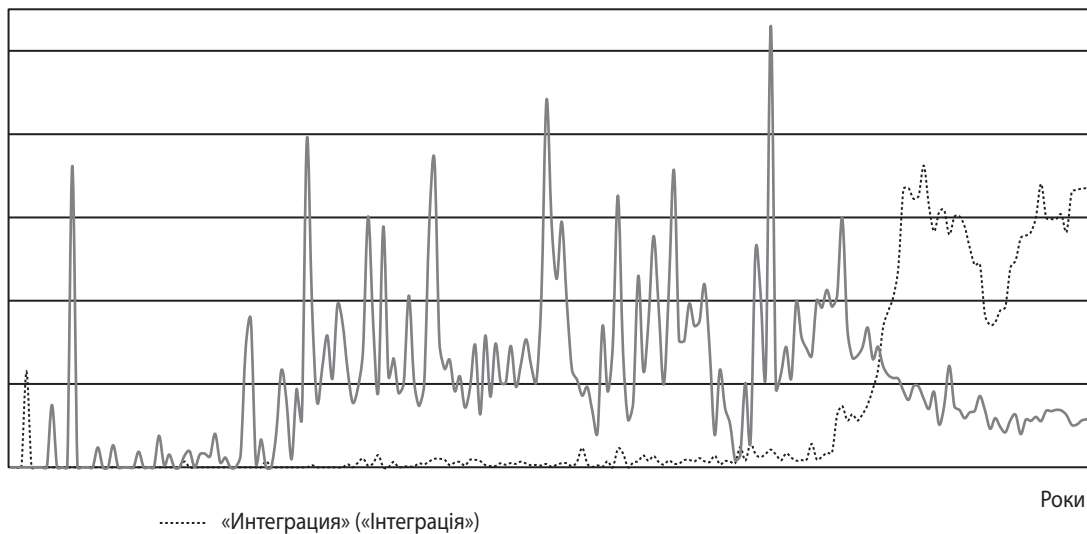

Рис. 2. Частота використання термінів «інтеграція» і «рента» та їхніх похідних в російськомовній і кириличній науковій літературі в 1800–2012 рр.

Джерело: сформовано автором за даними проекту Google Books Ngram для корпусу російської мови (кириличні символи латинізовано) станом на 01.07.2012 р.

У такому разі можна обґрунтовано стверджувати про фактичну збіжність циклів досліджень проблем інтеграційних і рентних відносин в аграрному секторі економіки, що свідчить про їхню тісну методологічну єдність протягом 213 років досліджуваного періоду. Різниця тривалості глобального періоду за методом Бюй-Балло для англомовної і російськомовної економічної наукової літератури показує на наявний часовий лаг у розвитку наукових досліджень у розвинутих державах світу і країнах пострадянського простору.

Зважаючи на це, важливими є такі три висновки. По-перше, вітчизняна наукова думка із проблем розвитку інтеграційних відносин і теорії ренти відстає від світової у середньому на 40 років. Беручи до уваги наближеність значення до тривалості великого циклу М. Кондратьєва, це, своєю чергою, зумовлює значний лаг в інноваційному розвитку аграрного сектора економіки. По-друге, реформи, розпочаті з набуттям незалежності України (а також інших країн-членів ЄСРП), мали курс на дезінтеграцію, розукрупнення виробництва, роздержавлення власності тощо, тоді як розвинуті країни світу навпаки розробляли моделі інтеграційного секторального розвитку (наприклад, у 1978 р. у м. Діжоні (Франція) відбувся II Європейський конгрес економістів-аграрників «Європейське сільське господарство у більш інтегрованій економіці»; 6–10 вересня 1993 р. у м. Стрезі (Італія) відбувся VII аналогічний захід на тему «Перехід до інтегрованої економіки сільського господарства»; проблеми поєднання інтересів ринку і суспільства, переходу до сталого інтеграційного розвитку аграрного сектора економіки заплановано розглянути на XV конгресі 2017 р. тощо). По-третє, розвиток наукової думки в країнах із кириличною графікою зумовлювався у XX ст. переважно політичними рішеннями, тоді як у розвинутих країнах світу він відбувався більш еволюційно та реактивно до стратегічних викликів ринку і суспільства, тим самим створюючи краще підґрунтя для подальших досліджень у цій сфері.

Тривалий час рентну проблематику досліджували лише з погляду на земельну ренту. У результаті розвитку римського права в обіг ввели поняття оренди й орендної плати за землю, суперфіцію, емфітевзису, заклали основи оцінки земель в умовах феодального способу виробництва. Своєю чергою, накопичений досвід слугував базою для ґрунтовних досліджень земельної ренти у XVII–XX ст.

У зв'язку з відходом від догм класичної політекономії у науковій літературі нині використовують три рентні категорії: «рента», «економічна рента» і «земельна рента», що поєднують у собі засади трудової теорії вартості та теорії граничної корисності. Загалом під рентою розуміють дохід власника будь-яких ресурсів (факторів виробництва), що не пов'язаний із підприємницькою діяльністю. Рента як правова категорія – це плата, яку періодично виплачують у формі певної грошової суми або в іншій формі, і виникає якщо одна сторона (власник) передає іншій (платнику) у користування будь-яке майно [1, с. 7]. Умови сплати, форми та розмір ренти встановлюють відповідним договором. Незважаючи на перехід до капіталістичного способу виробництва, у господарській практиці збереглися такі форми докапіталістичної ренти, як відробіткова (без трудової повинності), натуральна та змішана (частину сплачують грошми, частину – послугами та продукцією).

Уся рента поділяється на економічну та земельну ренту (рис. 3). Цей поділ доволі умовний, тому що земельна рента є складовою природно-ресурсної ренти, але, зважаючи на наявність власного теоретико-методологічного базису, її відокремлюють. Економічна рента, своєю чергою, – це наддохід власника ресурсів, пропозиція яких обмежена у довгостроковій перспективі, і що пов'язаний із невідповідною підприємницькою діяльністю. З погляду теорії фірми економічна рента є частиною прибутку підприємця, пов'язаного з нееластичністю пропозиції факторів виробництва.

Аналіз наукових праць із теорії економічної ренти дав змогу зробити такі висновки: якщо пропозиція ресурсу

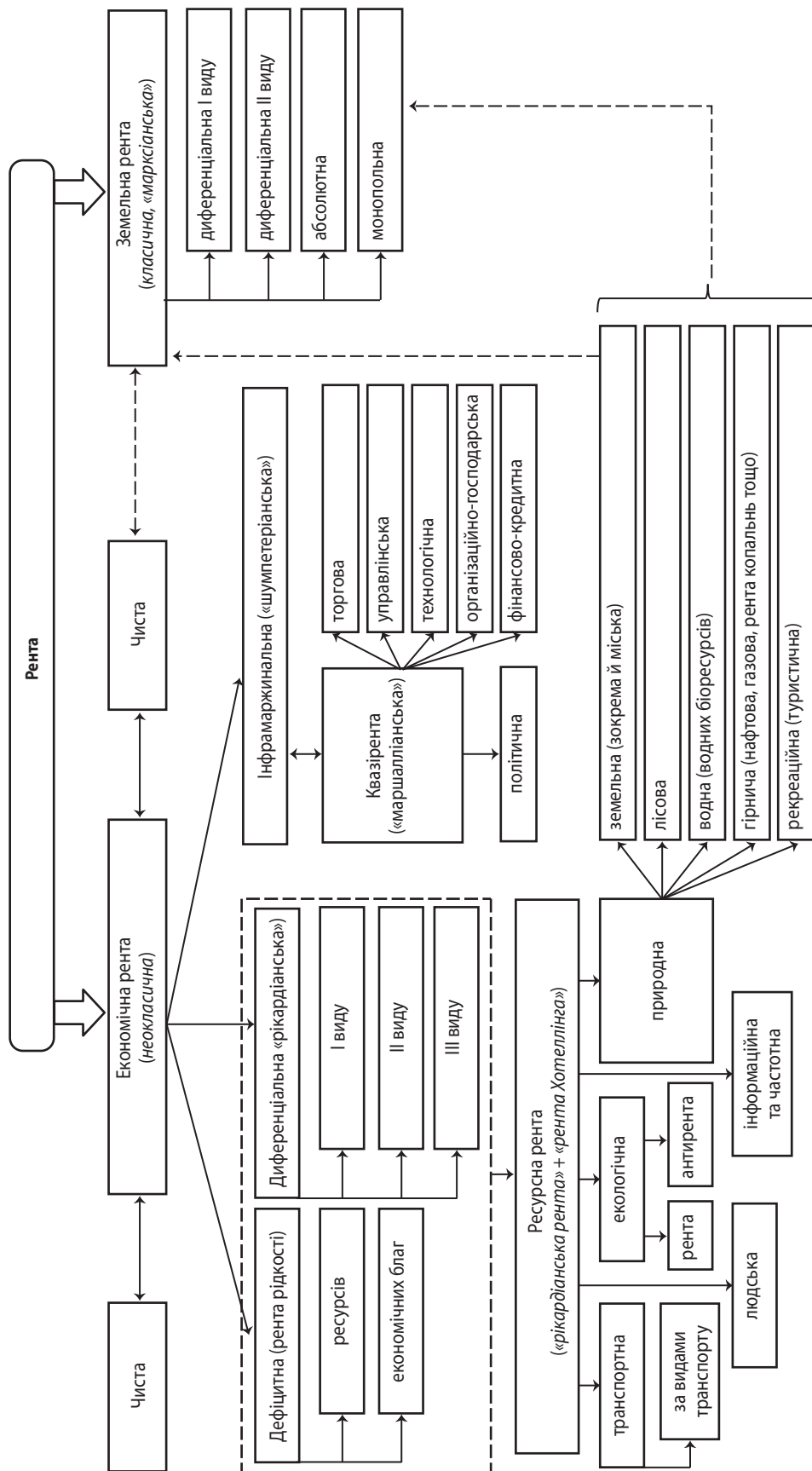

Рис. 3. Таксономічна система ренти в сучасній економічній парадигмі

Джерело: сформовано автором

абсолютно нееластична за ціною (коефіцієнт еластичності дорівнює нулю), то завжди виникає абсолютна та диференціальна рента; при еластичній пропозиції виникає диференціальна рента, розмір якої зменшується у міру збільшення еластичності і взагалі зникає, коли еластичність стає абсолютною.

Для того щоб розмежувати класичну (земельну) та неокласичну (економічну) ренту, Д. Ворчестер запропонував об'єднати їх категорією «факторний прибуток» [2, с. 274–275]. Однак, незважаючи на певні оновлення теорії ренти, переважна більшість учених розглядає ренту з позицій виробника продукції або власника ресурсів, залишаючи поза увагою ситуацію, коли вони об'єднуються в межах одного суб'єкта економічних відносин, що особливо актуально під час інтеграції.

Економічна рента поділяється на дефіцитну, яка за своєю природою відповідає монопольній ренті, диференціальну й інфрамаржинальну ренту. Диференціальна рента залежно від умов виникнення є трьох видів. Так, диференціальна рента I виду зумовлена відмінностями ресурсів за якісними характеристиками, зокрема й місцезнаходження. Диференціальна земельна рента I залежить від родючості ґрунту та місця знаходження ділянки, а її обсяг визначають як різницю між суспільною (середня індивідуальна ціна на гірших ділянках) та індивідуальною ціною виробництва на кращих ділянках. Її сутність – екстенсивне ресурсокористування. До того ж диференціальна рента I за місцем знаходження ресурсу тісно переплітається з транспортною рентною і торговою квазірентною, що відіграє значну роль під час організації логістичного забезпечення інтегрованих суб'єктів господарювання.

Диференціальна рента II виду з'являється тоді, коли рівень інтенсифікації виробництва певного суб'єкта господарювання перевищує такий самий рівень його найближчих конкурентів за умови, що вони використовують подібний за характеристиками ресурс. Вона є об'єктивним наслідком ефективності господарювання, не залежить від якості ресурсу і привласнюється здебільшого товаровиробником у формі раціоналізаторського доходу, проте її розмір у сільському господарстві обмежений дією закону спадної родючості ґрунту.

Коли значну частину виробленої продукції перерозподіляють за собівартістю всередині агропромислового формування для її дальшої переробки, а надлишок сировини та готову продукцію реалізують на ринку, створюється підґрунтя для появи диференціальної ренти III виду як наддоходу, який має міжпродуктовий та/або міжгалузевий характер. Тоді диференціальні ренти I–III видів співвідносяться між собою за стадіями ланцюга створення додаткової вартості: «ресурс (диференціальна рента I) – виробництво (диференціальна рента II) – продукт (диференціальна рента III)». З погляду теорії граничної корисності диференціальна рента III є наслідком додатної перехресної еластичності попиту і пропозиції, коли ресурси стають субститутами. Диференціальна земельна рента III виду не виникає, тому що земля є незамінним благом. Проте нині деякі науковці вже доводять взаємозамінність землі штучною гідропонією [3], що слугуватиме підґрунтям для перегляду теорії земельної ренти у майбутньому.

Абсолютна рента є безпосереднім вираженням реалізації права власності на ресурс, оскільки навіть найгірший із них власник не здасть в оренду безкоштовно. Вона виникає скрізь, де реалізують право власності на фактори виробництва незалежно від суб'єктного складу. Об'єктивним наслідком абсолютної ренти є поява монопольної ренти, яка є наддоходом від монопольного ціноутворення на ресурси виняткової якості та рідкості. За великим рахунком, монопольна рента є надлишком над диференціальною і абсолютною рентою. Тоді валова рента дорівнює: абсолютна рента (зокрема й монопольна) ± диференціальна рента.

Концепт ресурсної економічної ренти виник на перетині теорій рикардівської ренти та ренти Г. Хотеллінга. Так, з одного боку, рента є наддоходом у розумінні В. Парето, з другого – це премія за економію або раціональне використання ресурсів. Рента Г. Хотеллінга стосується переважно невідновлювальних природних ресурсів в умовах їхнього обмеженого видобутку, а також екологічної складової, пов'язаної з економією цих ресурсів для нащадків [4]. Інфрамаржинальна рента виникає завдяки меншим альтернативним витратам, що здійснює одержувач ренти, порівняно з іншими економічними агентами. Її джерело – підприємницький хист, проте економічно вона є надлишком над раціоналізаторським доходом. Водночас інфрамаржинальна рента тісно пов'язана з квазірентою, тому що носить тимчасовий характер, зникаючи залежно від змін ринкової кон'юнктури.

Загалом же в умовах глобалізації та інтеграції теорія ренти має базуватися на постулатах, які сформулював Ю. Яковець:

1. Рента є формою вираження надприбутку, який отримують унаслідок використання обмежених різноякісних ресурсів. Її об'єктивною основою є диференційна вартість як різниця між ринковою ціною (суспільна вартість) і собівартістю з урахуванням норми прибутку (індивідуальна вартість).
2. Рента виникає в усіх сферах, де є обмежені різноякісні ресурси та можливості їхнього використання.
3. Рента знаходить свій прояв у різних формах: абсолютній, диференціальній та умовній (квазі).
4. Привласнення ренти є головною формою реалізації права власності на ресурси.
5. Величина фактично реалізованої ренти безпосередньо залежить від рівня, співвідношення й динаміки ринкових цін.
6. Динаміка ренти зазнає впливу циклічних коливань за фазами середньострокових, довгострокових і цивілізаційних циклів [5, с. 8–11].

У своїх дослідженнях Ю. Яковець зазначає, що у світовому масштабі земельну ренту можна ототожнювати із сільськогосподарською рентою, яка визначається різницею закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. В результаті цього також утворюється надприбуток, який привласнюють оператори світових аграрних ринків і держави у вигляді митних зборів [5, с. 48–49].

Варто враховувати той факт, що виробничі витрати на одиницю продукції в Україні є набагато нижчими, ніж

у розвинених країнах Європи, що створює для інтегрованих суб'єктів господарювання додатковий дохід – технологічну антиренду. Слід зауважити, що технологічна антирента тісно переплітається з диференційною рентою II роду і технологічною квазірентою, яку в землеробстві отримують за рахунок упровадження у виробництво ефективніших технологій, а її проявом є зниження виробничих витрат на одиницю продукції порівняно з іншими суб'єктами господарювання такого ж виробничого типу та напрямку спеціалізації.

Відмінність у заробітній платі працівників апарату управління та робітників аграрних підприємств обумовлює об'єктивну наявність інтелектуальної квазіренти. Організаційно-господарська квазірента – надприбуток, який одержують за рахунок використання більш ефективних методів організації та кооперації виробництва, управління експортом тощо.

Істотний вплив на ефективний розвиток інтегрованих суб'єктів господарювання в Україні має статусно-адміністративна рента та політична квазірента (зокрема, й політична земельна рента) – наддохід, джерелом якого є урядові пільги, дотації тощо як наслідок лобювання інтересів компанії.

Проведені нами дослідження свідчать, що в умовах розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки вплив рентної орієнтації суб'єктів господарювання посилюється. У країнах із перехідною економікою, коли суспільні і ринкові інститути розвинуті ще недостатньо, видобування ренти інтегрованими суб'єктами господарювання перетворюється на одну із головних цілей їхньої діяльності. На прикладі аграрного сектора економіки України ми сформували основні рентоутворювальні чинники, які визначають рентні механізми реалізації інтеграційних відносин (рис. 4).

Рента тут є нетрудовим непередприємницьким доходом, а тому у структурі валової ренти більше ніж 90 % займають її екстенсивні форми. Важливо також зазначити, що деструктивний вплив неконтрольованої рентоорієнтованої поведінки посилюється через валютну антиренду. Зокрема, переважна більшість інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України де-юре і де-факто є міжнародними корпораціями. Тому вони використовують іноземні валюти (переважно долари США і євро) у своїх розрахунках з іноземними контрагентами, зберігають валютні цінності на банківських рахунках в іноземній валюті тощо. Своєю чергою, це призводить виникнення валютної антиренти, яку монополюють привласнюють емітенти валюти, і яка завдає збитків національній економіці.

Водночас продуктивне рентовидобування позитивно відбивається на розвитку економіки. Так, з теорії трансакційних витрат загальновідомо, що ціна специфічних активів зростає, коли контракти укладають із неефективними інституціями та без належного захисту.

З другого боку, якщо права власності чітко визначено, трансакційні витрати дорівнюють нулю, то виробництво буде ефективним, а його структура – сталою незалежно від змін у структурі прав власності («теорема Коуза»). Очевидно, що така ситуація фактично недосяжна, а тому мають місце інституціональні та торгові трансакційні витрати,

асиметрія інформації, опортуністична поведінка ринкових агентів, зокрема, й за право привласнення максимального обсягу ренти та квазіренти. Відходження від моделей неокласичного підходу у пошуку ренти обумовлює появу інституціональних пасток рентного характеру – набуття негативних наслідків ухвалених рішень на мезо- і макрорівні тоді, коли їхнім мотивом були абсолютно добрі наміри.

Розмір ренти в умовах інтеграційних відносин, згідно з дослідженнями Б. Чижевські, відрізняється від звичайних умов її одержання на величину мультиплікатора ставки залишкового доходу інституціональної ренти. Слід взяти до уваги, що у довгостроковому періоді диференціальні ренти та квазіренти загалом зникають, а основний дохід формує абсолютна рента. Використовуючи модель Гордона щодо земельної ренти маємо [6, с. 88] (1):

$$L_0 = \frac{R_0(1+t)}{r-t}, \text{ за умови, що } t < r \quad (1)$$

$$L_1 = \frac{R_0(1+s+t)}{r-(s+t)}, \text{ за умови, що } (s+t) < r,$$

де L_0, L_1 – дисконтована вартість земельної ренти у неінтегрованих та інтегрованих суб'єктах господарювання відповідно, грош. од.;

R_0 – розмір абсолютної земельної ренти (орендної плати на кращих земельних ділянках), грош. од. на рік;

r – річна ставка дохідності (прибутковості) альтернативних активів, частка одиниці;

s – норма залишкового доходу інституціональної ренти, частка одиниці;

t – норма зростання абсолютної ренти, спричинена зростанням інтенсивності виробництва, частка одиниці.

Прийнявши вартість специфічних активів у базовому періоді рівним F_0 , а норму інституціонального мультиплікатора розширеного відтворення активів під час інтеграції – i , враховуючи формулу (1), одержимо наближене співвідношення ренти та приведеної вартості відтворення специфічних активів в умовах розвитку інтеграційних відносин (2).

$$R_0 = \frac{F_0 i}{s+t}. \quad (2)$$

Наведені формули (1) і (2) загалом справедливі як на мікро-, так і на макрорівні, відображають залежність між величиною ренти та відсотковою ставкою з урахуванням відтворення капіталу в інституціональних умовах. Для цілей аграрної політики це має важливе значення. Так, якщо абсолютної ренти немає, то суб'єкт аграрного господарювання не працює належним чином, його новостворена вартість не забезпечує просте відтворення капіталу. Відсутність інституціональної ренти вказує на відсутність розширеного відтворення, декапіталізацію і дезінтеграцію на галузевому рівні в довгостроковій перспективі. Позитивна величина $(L_1 - L_0)$ має місце тоді, коли інтеграція на мікрорівні забезпечує розширене відтворення основного капіталу, підвищує конкурентоспроможність суб'єкта господарювання; на макрорівні – приводить до зростання сукупного попиту, створює мультиплікативні ефекти. Як зазначає Б. Чижевські, такий підхід лежить в основі аналізу ефективності заходів структурної підтримки програм сільського розвитку у Спільність аграрній політиці Європейського Союзу [6, с. 89].

Рис. 4. Рентні засади розвитку інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки

Джерело: сформовано автором

Реалізація інтеграційних відносин у формі бізнес-груп, холдингів, мережевих структур і стратегічних альянсів супроводжується концентрацією корпоративної власності. У результаті формується розгалужена, ланцюгова ієрархічна система («зверху – до низу») прав власності, яку Г. Алмейда та Д. Волфензон називають пірамідальною власністю [7, с. 2637–2638]. В основі пірамідальної власності лежить група пов'язаних осіб (переважно родина), що використовують ієрархію (піраміду) для відокремлення гро-

шових потоків ренти від прав голосу акціонерів. Тоді створена ними материнська компанія, що розміщена переважно в офшорній зоні, засновує або афіліює інші підприємства, а отже, дає змогу реальним власникам одержати контроль над фінансовими та рентними потоками, отримати доступ до запасу нерозподіленого прибутку, а також розподілити ці наддоходи винятково між міноритарними акціонерами материнської компанії. На певному етапі потоки грошових вигід (ренти), які акумулюють пов'язані особи реаль-

них власників, стає привабливим не лише для зовнішніх конкурентів, а й для менеджерів вищої ланки управління самої корпоративної бізнес-групи. Тоді для захисту своїх інтересів міноритарії змушені вдаватися до блокування ухвалення тих рішень, які не відповідають їхнім інтересам, тим самим реалізують моделі захисту ренти в умовах корпоративної класності та контролю прав. Як зазначає Л. Бебчук, у країнах з рентоорієнтованою економікою або з низьким рівнем захисту прав інвесторів компаній, акції яких включено у біржові лістинги, завжди зберігають корпоративний пакет акцій у себе [8, с. 1]. Економічно це пояснюють теорією агентських витрат, зокрема витрат, пов'язаних із інвестиційною політикою підприємства та транзакційними витратами контролю, а також їхньою інтерналізацією [9, с. 301–314]. Наші багаторічні дослідження господарської діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки України цілком підтверджують цю гіпотезу.

Наслідком інституціоналізації рентних відносин є поява рентних ефектів – стійких економічних вигід, потенційних і реальних можливостей отримання і привласнення рентних доходів. Без належної державної регуляторної політики рентні ефекти перетворюються на неформальні інститути, далі формалізуються і у довгостроковій перспективі призводять до істотних макроекономічних диспропорцій і циклічних коливань. Рентні ефекти та пов'язані з ними транзакційні витрати зменшують віддачу інвестицій, трансформують політику суб'єктів господарювання у рентоорієнтовану, націлену на максимізацію ренти, реалізацію потенційних рентних ефектів у будь-який доступний спосіб.

Пошук ренти, гонитву за нею учені пов'язують з екстерналіями ринку. Досліджуючи індійську практику державного обмеження зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією шляхом випуску ліцензій на імпорт, Е. Крюгер у 1974 р. дійшла висновку, що завдяки впливу неформальних інститутів окремі компанії фактично стають монополістами в торговій сфері, а їхні власники одержують надприбутки рентного характеру. Для позначення такої поведінки ринкових агентів вона запропонувала вживати термін «рентоорієнтована поведінка» або «пошук ренти» [10]. До того ж рентоутворювальними чинниками були система розподілу державних інвестицій, доступ до кредитних ресурсів, імпорт, контроль ресурсів і залізничного транспорту. Для кількісного вимірювання ренти Е. Крюгер припустила, що секторальна економіка є замкнутою, основним фактором виробництва та збуту сільськогосподарської продукції є праця; ефект масштабу у торгівлі – постійний. За умови, що держава не встановлює обмежень на експортно-імпорتنу діяльність, а доступ до каналів збуту є вільним і конкурентним, – рентоорієнтованої поведінки немає, і рента дорівнює нулю. Інакше обсяг ренти залежить від граничної продуктивності праці та кількості праці, що задіяна під час конкурентного пошуку ренти. Варто наголосити, що в прийнятій Е. Крюгер двосекторній моделі економіки загальний обсяг суспільної праці складається із працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві та торгівлі, з яких виокремлюється прошарок ранти. Однак рентоорієнтована поведінка під час експортно-імпорتنих операцій призводить до виникнення основного

обсягу ренти у торгівлі, а не у виробництві, що, по-перше, відповідає сутності ренти як нетрудового наддоходу, по-друге, сприяє розшаруванню суспільства та поглибленню соціальних кризових явищ на селі.

Феномен рентоорієнтованої поведінки, зокрема й в системі інтеграційних відносин, розкрив Г. Таллок. Пошук ренти, на його думку, – це витрачання економічним агентом рідкісних ресурсів для отримання ренти (штучно створеного трансферта), коли він має монополічне або особливо пріоритетне становище [11, с. 55]. Причини цього вчений бачив у екстерналіях і недосконалої державної політики. У подальшому представники вірджинської школи суспільного вибору створили повноцінне вчення – «політичну економію рентоорієнтованої поведінки», розробили моделі пошуку ренти, поєднали теорію пошуку ренти і прав власності в межах неонінституціоналізму тощо [12]. У цей же час поза увагою вчених залишилася земельна рента та загалом уся природно-ресурсна рента, що істотно обмежує теорію рентоорієнтованої поведінки лише штучно-монополічною рентою.

В узагальненому вигляді концепт рентоорієнтованої поведінки можна представити як послідовність дій і соціальних інститутів: стійкі групи інтересів → стабільність → збільшення рентоорієнтованих інвестицій → витрачання ресурсів [13, с. 91]. Відтворення рентоорієнтованої поведінки призводить до зростання частки рентоорієнтованих інвестицій, а отже, стримує реальне економічне зростання. У цьому сенсі абсолютно справджується гіпотеза С. Губанова, що рентна національна економіка водночас являє собою зростання відсталості й відстале зростання, тому що якщо розмір потенціального рентного ефекту значний і рентоорієнтованій діяльності не кладуть край, то інвестори оберуть варіант вкладення коштів у пошук ренти як більш дохідний варіант; інакше – вклядуть у виробництво, яке розглядатимуть як менш ризикове [14, с. 12–13]. Наслідком надмірної і неконтрольованої рентоорієнтованої поведінки на макрорівні є так званий ефект Гронінгена («голландська хвороба»), що призводить до концентрації праці й капіталу у сфері послуг, його відтоку з реального сектора економіки й одночасним заміщенням непродуктивними факторами виробництва.

Тоді, як справедливо зазначив Д. Норт, привілеї породжують ренту, а тому якщо її обсяг у мирний час перевищує відповідний наддохід в умовах конфлікту, то ніхто з можновладців не стане нести додаткові витрати на рентовидобування [15, с. 9]. Отже, пошук ренти є симптомом, а не причиною проблем економічного розвитку [15, с. 21]. До того ж у теорії пошуку ренти визначальну роль відводять адміністративним ресурсам, які породжують як статусно-адміністративну, так і політичну квазіренту. Це пов'язано із тим, що як в умовах великомасштабного корпоративного управління, так і публічного адміністрування ренту привласнюють не лише власники ресурсів, а і їх розпорядники. В економічній теорії це знайшло прояв у вигляді проблем «ресурсного прокляття», «революції менеджерів», «інституціонального склерозу», «пастилки сировинної спеціалізації» тощо. Досліджуючи особливості рентоорієнтованої поведінки суб'єктів господарювання в Україні, С. Бурлуцький і С. Бурлуцька підтвердили, що джерелом ренти в короткостроковому періоді є недовідтворення

основного капіталу, а умовою виникнення економічної ренти є недостатнє загальнонаціональне відшкодування та відсутність розширеного відтворення людського капіталу; злиття капіталів у фінансово-промислові групи забезпечує вилучення ренти в умовах високої вартості позикового капіталу [16, с. 40, 43, 44]. У вітчизняній науковій літературі також є праці, які показують наявність тісного прямого зв'язку між пошуком ренти та корупційними схемами, зокрема й «відкатами».

Форми рентоорієнтованої поведінки дуже різноманітні та постійно еволюціонують, тому що знаходяться на межі законності. Так, класичними прикладами такої діяльності є комерційний підкуп; свідоме завищення чи заниження цін; розрахунки, які призводять до втрати вартості і нееквівалентного обміну; «подвійні стандарти» під час надання ліцензій, дозволів та інших прав; корупція; фіксація закупівельних цін; обмеження доступу до галузевих товарних ринків для окремих агентів; приховані преференції і пільги; негрошові форми розрахунків; ініціювання невимушеного банкрутства акціонерами як кредитором корпорації; використання реального і фіктивного потенціалу кредитоспроможності для залучення інвестицій (зокрема й дальший технічний дефолт як інструмент ухилення від погашення кредиторської заборгованості) тощо. Її розвитку також сприяють недосконалість державних («провали держави») і ринкових («провали ринку») інститутів та їхня бюрократизація, структурні та цінові диспропорції, надмірна лібералізація економіки, значні обсяги приватизації.

Особливу роль у цьому процесі грають трансфертне ціноутворення, схеми оптимізації податкового тиску, особливо із застосуванням офшорів і зон спеціальної юрисдикції, а також інструменти логролінгу та тиску на конкурентів, рейдерства.

Зауважимо, що класично представники вірджинської школи суспільного вибору і їх послідовники рентоорієнтовану поведінку розуміють винятково як негативне явище, що завдає значних збитків для суспільства. Дійсно, розглядаючи трансформацію суспільно-політичних інститутів під впливом стратегій пошуку ренти, соціальні наслідки надмірної монополізації, рентна орієнтація є непродуктивною діяльністю, призводить до втрат національного багатства та гальмування економічного зростання. Водночас такий підхід є занадто вузьким, тому що враховує лише монопольну ренту й окремі види квазіренти, залишаючи поза увагою диференціальну ренту II і III виду, а також «шумпетеріанську ренту», які характеризують інтенсифікацію виробництва і наддохід у формі раціоналізаторського прибутку. Для розмежування рентоорієнтованої поведінки на продуктивну та непродуктивну вчені використовують поняття «пошук прибутку» і «пошук ренти» відповідно. Орієнтація на прибуток традиційно означає підприємницьку діяльність в умовах конкуренції, розширену вигодами рентного характеру від кращого застосування факторів виробництва та успішнішої інтерналізації витрат. Рентоорієнтована поведінка (у широкому розумінні) органічно пов'язана з інтеграційними відносинами (рис. 5).

Рис. 5. Взаємозв'язок інтеграційних відносин і рентоорієнтованої поведінки

Джерело: сформовано автором

Пошук ренти на макрорівні можна представити як стратегію інтеграційної неринкової взаємодії суб'єктів господарювання. Учені Б. Клейн, Р. Кроуформ і А. Алчіан довели, що зростання специфічних інвестицій призводить до збільшення ринкових трансакцій і трансфертів, а отже, веде до вертикальної інтеграції як механізму зниження трансакційних витрат [17]. Крім цього, вертикальна інтеграція створює додаткову гнучкість під час ухвалення рішень щодо управління специфічними активами, дає змогу уникнути контрактотенних умов виникнення непродуктивної ренти. До того ж інтеграція приводить до збільшення ринкової частки та ринкової влади, що підвищує ефективність рентоорієнтованої, особливо продуктивної, поведінки.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз теоретико-методологічних засад ренти та рентоорієнтованої поведінки дає змогу обґрунтовано стверджувати про їхню діалектичну, органічну єдність із системою інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки. Стратегія пошуку ренти в умовах недосконалості державних і ринкових інститутів є непродуктивною на мікрорівні та деструктивною на макрорівні. Її наслідками

є «голландська хвороба», надмірне нецільове витрачання коштів, низькі темпи економічного розвитку, деіндустріалізація і дезінтеграція. Продуктивна рентна орієнтація, навпаки, стимулює інноваційну діяльність, сприяє раціональному розподілу власності і ресурсів в економіці, підвищуючи рівень добробуту нації. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розробка наукових засад ефективної рентної державної політики, а також методики справедливого оцінювання величини усіх видів рентних і квазірентних доходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилишин Б. М., Міщенко В. С. Рентна політика в Україні. Київ: ЗАТ «Нічлава», 2004. 68 с.
2. Worcester D. A. A Reconsideration of the Theory of Rent. *American Economic Review*. 1946. Vol. 36, No. 3. P. 258–277.
3. Song Y. Differential Land Rent III. *Journal of Weifang University*. 2011. Issue 5. P. 94–97.
4. Hotelling H. The Economics of Exhaustible Resources. *The Journal of Political Economy*. 1931. Vol. 39, No. 2. P. 137–175.

5. Яковец Ю. В. Рента, антирента, квазирента в глобально-цивилизационном измерении. М.: Академкнига, 2003. 240 с.
6. Czyżewski B. Evolution of Land Rent Theory and its Significance for the EU Agriculture. *Economic Science for Rural Development: Proceedings of the International Scientific Conference*. 2009. Vol. 19: Primary and Secondary Production, Consumption. P. 83–90.
7. Almeida H., Wolfenzon D. A Theory of Pyramidal Ownership and Family Business Groups. *The Journal of Finance*. 2006. Vol. LXI, No. 6. P. 2637–2680.
8. Bebchuk L. A. A Rent-Protection Theory of Corporate Ownership and Control: NBER Working Paper No. 7203. Cambridge: National Bureau of Economic Research, 1999. 46 p.
9. Concentrated Corporate Ownership/ed. by R. K. Morck. Chicago: The University of Chicago Press, 2000. 387 p.
10. Krueger A. O. The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *The American Economic Review*. 1974. Vol. 64, No. 3. P. 291–303.
11. Tullock G. The Economics of Special Privilege and Rent Seeking. New York: Springer, 1989. 104 p.
12. The Political Economy of Rent-Seeking/ed. by Ch. Rowley, R. Tollison, G. Tullock. New York: Springer, 1988. 492 p.
13. Мирясов Ю. А. Рентоориентированное поведение и распределение экономической власти. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. Серія: Економічна. 2010. № 892. С. 88–93.
14. Полтерович В., Попов В., Тонис А. Механизмы «ресурсного проклятия» и экономическая политика. *Вопросы экономики*. 2007. № 6. С. 4–27.
15. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности/под ред. А. Яковлева, Л. Полищука. М.: ИД Высшей школы экономики, 2012. 48 с.
16. Бурлуцький С. В., Бурлуцька С. В. Рентоорієнтована поведінка суб'єктів вітчизняної економіки в контексті «прокляття ресурсів». *Економіка та право*. 2014. № 1. С. 38–48.
17. Klein B., Crawford R., Alchian A. Vertical Integration, Appropriable Rents, and the Competitive Contracting Process. *Journal of Law and Economics*. 1978. Vol. 21, No. 2. P. 297–326.
- Burlutskyi, S. V., and Burlutska, S. V. "Rentoorientovana poviedinka subiektiv vitchyznianoj ekonomiky v konteksti «proklyatia resursiv»" [Rent-seeking behavior of subjects of the domestic economy in the context of the «resource curse»]. *Ekonomika ta pravo*, no. 1 (2014): 38-48.
- Czyzewski, B. "Evolution of Land Rent Theory and its Significance for the EU Agriculture" *Economic Science for Rural Development: Proceedings of the International Scientific Conference*. Vol. 19: Primary and Secondary Production, Consumption. 2009. 83-90.
- Concentrated Corporate Ownership* Chicago: The University of Chicago Press, 2000.
- Danylyshyn, B. M., and Mishchenko, V. S. *Rentna polityka v Ukraini* [Rental policy in Ukraine]. Kyiv: Nichlava, 2004.
- Hotelling, H. "The Economics of Exhaustible Resources" *The Journal of Political Economy* vol. 39, no. 2 (1931): 137-175.
- Krueger, A. O. "The Political Economy of the Rent-Seeking Society" *The American Economic Review* vol. 64, no. 3 (1974): 291-303.
- Klein, B., Crawford, R., and Alchian, A. "Vertical Integration, Appropriable Rents, and the Competitive Contracting Process" *Journal of Law and Economics* vol. 21, no. 2 (1978): 297-326.
- Miryasov, Yu. A. "Rentoorientirovannoye povedeniye i raspredeleniye ekonomicheskoy vlasti" [Rent-seeking behavior and the distribution of economic power]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Seriya: Ekonomichna*, no. 892 (2010): 88-93.
- Polterovich, V., Popov, V., and Tonis, A. "Mekhanizmy «resursnogo proklyatiya» i ekonomicheskaya politika" [Mechanisms of «resource curse» and economic policy]. *Voprosy ekonomiki*, no. 6 (2007): 4-27.
- Song, Y. "Differential Land Rent III" *Journal of Weifang University*, no. 5 (2011): 94-97.
- Tullock, G. *The Economics of Special Privilege and Rent Seeking* New York: Springer, 1989.
- The Political Economy of Rent-Seeking* New York: Springer, 1988.
- V teni nasiliya: uroki dlya obshchestv s ogranichennym dostupom k politicheskoy i ekonomicheskoy deyatel'nosti* [In the shadow of violence: lessons for limited access societies to political and economic activities]. Moscow: ID Vysshey shkoly ekonomiki, 2012.
- Worcester, D. A. "A Reconsideration of the Theory of Rent" *American Economic Review* vol. 36, no. 3 (1946): 258-277.
- Yakovets, Yu. V. *Renta, antirenta, kvazirenta v globalno-tsvil'izatsionnom izmerenii* [Rent, anti-rent, quasi-rent in the global-civilizational dimension]. Moscow: Akademkniga, 2003.

REFERENCES

Almeida, H., and Wolfenzon, D. "A Theory of Pyramidal Ownership and Family Business Groups" *The Journal of Finance* vol. 61, no. 6 (2006): 2637-2680.

Bebchuk, L. A. "A Rent-Protection Theory of Corporate Ownership and Control" In *NBER Working Paper No. 7203* Cambridge: National Bureau of Economic Research, 1999.